

נקודה למחשבה

כתבי עת נוהגים לפרסם מאמרים גמורים, מלוטשים, פרי מחקר ארוך. בג'מאעה החלטנו להציע אופציה נוספת. לרבים מאתנו יש רעיונות ראשוניים, אולי רעיונות בוסר, שעדיין אין לנו יודעים לאן נוביל אותם (או לאן הם יובילו אותנו). אולי יהפכו רעיונות אלה בסופו של התהליך לספר או למאמר, ואולי ייזנחו במגירה. המדור 'נקודה למחשבה' נועד לתת במה לרעיונות כאלה ולהביאם לפני הקוראים; המערכת מקווה לעורר באמצעותם רב-שיח שיתקיים מעל דפי כתב העת, באמצעות פרסום תגובות (טוקבקים) באתר ג'מאעה, או ישירות עם המחבר. אנו מזמינים אתכם להציע רעיונות, גם אם אינם מבוססים די הצורך, גם אם הם קוראים תיגר על התפיסות המקובלות, גם אם הם נשמעים מוזרים, ובלבד שינוסחו בקצרה ובבהירות.

על רגעים היסטוריים, שינויים היסטוריים ומה שביניהם: בתי הדין השרעיים בפלסטין בין האימפריה העוסמאנית למנדט הבריטי

איריס אגמון

בשלהי 1917, לאחר שלוש שנות מלחמה קשה (אשר הסתיימה רק כעבור שנה), בין שתי קבוצות של אימפריות שוקעות בבלי דעת, עלו גייסות הצבא הקולוניאלי הבריטי מסיני וכבשו את ירושלים ואת מזרח הירדן מידי הצבא העוסמאני. עד ספטמבר 1918 הושלם כיבוש המחוזות הצפוניים של פלסטין-ארץ ישראל. בכך באו אל קיצן לא רק ארבע שנות מלחמה, אלא ארבע מאות שנות שלטון עוסמאני ולמעלה מאלף שנות שלטון מוסלמי באזור. ההכרה במשמעות סיומו של עידן פוליטי ותרבותי חלחלה בקצב אטי, אך השליטים החדשים – בשלב זה היו אלה קציני המנהל הצבאי הבריטי – לא זכו למאה ימי חסד או ל'חפיפה', כלומר להיכרות מסודרת עם המושבה החדשה שנפלה לידיהם, אפילו לא לחדש. הם החלו מיד בהפעלת מערכות המנהל והשלטון המקומיות, על פי המסורת הקולוניאלית הבריטית רבת השנים. לא רק הכובשים, גם הנכבשים לא זכו לתקופת הסתגלות. הן בזמן המלחמה הן בעקבות הכיבוש, המשיכו אנשים מן השורה בשגרת יומם, בדאגה לפרנסת משפחותיהם בשדות ובשווקים, בקניית נכסים ובמכירתם; הם המשיכו להינשא, להוליד ילדים, להתגרש, להתאלמן ולקבור את מתיהם, ובכל אלה הם נזקקו למערכות המנהל שהכיבוש ניתק מעליהן לפתע את ראשן – המרכז המנהלי-שלטוני באסתנבול.

עד לקבלת כתב המנדט על פלסטין-ארץ ישראל מחבר הלאומים (ביולי 1922) פעלו אנשי המנהל הבריטי בעזרת נציגי המגזרים באוכלוסייה הנכבשת, והכינו את מנגנוני השלטון לקראת הפיכתו למנהל השלטון המנדטורי. הם אימצו כמה מהדפוסים הקיימים, שינו אחרים ויצרו דפוסים חדשים – על פי אינטרסים ולחצים שהופעלו עליהם מלמעלה ומלמטה. הפרשנויות שפירשו פקידים ובעלי תפקידים מקומיים בכל הדרגות את הדפוסים האלה ואת אופן יישומם, והשימוש שעשו תושבי הארץ בשירותי המנהל באותן השנים, מתוך שימור הקיים וההסתגלות לחדושים, תרמו לעיצוב השינויים שהתחוללו במערכות אלו בפלסטין-ארץ ישראל המנדטורית.

במבט לאחור היו אלה שנים מכוננות. בשנים אלו נבנתה תשתית שלטון המנדט. תשתית זו מילאה אחר כך תפקיד חשוב בתהליכים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים מרכזיים, כמה מהם נמשכו גם אחרי 1948. במילים אחרות, בשנים אלו הסתיימה תקופה בפלסטין ובמזרח התיכון כולו (ואף מעבר לו), והתחילה תקופה חדשה. אפשר

לאפיין את שתי התקופות האלה ואת הקשר ביניהן בכמה דרכים – אפשר להציגן כמעבר מרב־אתניות ללאומיות או מאימפריה מוסלמית לקולוניאליזם אירופי, וכן הלאה. אולם הגדרות אלה אינן במוקד הדיון כאן. ועם זאת מתבקשת השאלה: מה הייתה חשיבותן של השנים המעטות שבמהלכן פינו העוסמאנים את הבמה והבריטים החלו לעצבה? האם נכון לראות בהן 'רגע היסטורי', זמן קצר יחסית, מעין קפסולת זמן, שהאירועים שהתרחשו בה היו בעלי השפעה ארוכת־טווח על מגוון רחב של תחומי חיים במרחב נתון? מה השתנה באמת בעקבות כיבוש הארץ בידי הצבא הבריטי והחלפת השלטון העוסמאני בשלטון הקולוניאלי־בריטי? אילו גורמים השפיעו על עיצוב השינויים שהתחוללו? ומה טיב הקשר בין רגעים היסטוריים ושינויים היסטוריים?

ההיסטוריוגרפיה של פלסטין בסוף התקופה העוסמאנית ובתקופת המנדט מפרידה הפרדה חדה בין שתי התקופות. רוב חוקרי התקופה העוסמאנית עוצרים במלחמת העולם הראשונה ומגדירים את מה שקרה אחריה 'סיפור אחר לגמרי'. תקופת המלחמה עצמה כלולה לעתים בניתוחיהם ולעתים אינה כלולה בהם (כאילו אמרו: אין טעם, הרי כולם יודעים איך זה נגמר). רוב החוקרים של תקופת המנדט מתחילים את הדיון שלהם עם סיום מלחמת העולם הראשונה וקובעים את תקופת המחקר שלהם בשנים 1918-1948. כאמור, יש להבחנה הברורה הזאת בין שתי התקופות טעמים היסטוריים, ואפשר להצדיק אותה בעזרת מחקר אמפירי, אך לפי התרשמותי זו איננה הסיבה שחלוקה זו קיבלה מעמד של עובדה אפריורית בשיח ההיסטוריוגרפי. אף שלא בדקתי זאת באופן שיטתי, להערכתי חברו יחד שני גורמים, ועשו את מלחמת העולם הראשונה לפסק זמן היסטורי, ל'צזורה'¹ בין שני עידנים בתולדות פלסטין-ארץ ישראל, שני עידנים שבתודעתנו האחד מסתיים בה ללא שיוור, והאחר מתחיל בה ללא שורשים (למעט פתיחה של מחקרים על תקופת המנדט ב'רקע היסטורי' העוסק בסוף התקופה העוסמאנית, מצוות אנשים מלומדה).

גורם אחר הוא התפתחותה של מעין 'חלוקת עבודה' מקצועית. רוב חוקרי המנדט אינם מחזיקים בידע ובכלים הדרושים לחקור את התקופה שקדמה לה בהיסטוריה של פלסטין. לרובם אין הכשרה בהיסטוריה עוסמאנית, והם אינם קוראים תורכית־עוסמאנית. מקצתם אף אינם קוראים ערבית (עניין האמור להיחשב פגם מקצועי גם ביחס לחקר תקופת המנדט). לעומת זאת, חוקרי התקופה העוסמאנית שקועים בהתמודדות עם האתגר המורכב של השגת שליטה בכלים הלשוניים, בידע ובפרקטיקות העבודה הדרושים למחקר בארכיונים העוסמאנים באסתנבול ובישראל.

1 צזורה (מפסק בעברית) היא מושג שמקורו בניתוח משקלים בשירה, ומשמעותו הפסקה בשורה של שיר המחלקת אותה לשני חלקים, או הפסקה קצרה בנגינה או בזמרה.

וגם הם, כמו רבים אחרים, רואים בתקופת המנדט סיפור אחר מעיקרו. נוסף על כך, הם רואים בתקופת המנדט תקופה היסטורית רוויה חוקרים ומחקרים. הגורם השני, המשפיע על קודמו ומושפע ממנו, נעוץ באופיו של השיח ההיסטוריוגרפי השליט על פלסטין, על תקופת המנדט ועל המרחב הפוסט-עוסמאני כולו. שיח זה מושפע מאוד מהבניות לאומיות ומהנחות מובלעות שמקורן בתיאוריות המודרניזציה.² על רקע זה, נקודת המבט השלטת בניתוח תהליכי השינוי בתקופת המנדט מעמידה במוקד ההתעניינות, ישירות או בעקיפין, את התנועות הלאומיות ואת האידיאולוגיה הלאומית, ובמקרה של פלסטין – את המאבק בין שתי התנועות הלאומיות, היהודית-ציונית והערבית-פלסטינית. ביטוי נוסף לגורם זה בשיח ההיסטוריוגרפי הוא הטיועון המקובל שתקופת המנדט מסמנת את ראשית המודרניזציה של פלסטין ושל שאר מדינות האזור. טיועון זה קשור קשר הדוק להבניות של השיח הקולוניאלי, שעל פיהן המציאות שהכובש הקולוניאלי מגלה באזור הנכבש היא כאוטית ופרימיטיבית, והשלטון הקולוניאלי הוא שמכניס בה סדר ומביא אליה את הקדמה. ההנחה המובלעת כאן היא שהמקור למודרניזציה הוא 'המערב', ולכן האפשרות שאימפריה מזרחית – במקרה זה האימפריה העוסמאנית – הייתה גורם מודרניזטורי אפקטיבי אינה עולה על הדעת (למעט כקריקטורה, או במסגרת הצגת המודרניזציה העוסמאנית כמהלך שטחי וחסר הבנה של שליטים מושחתים שרצו רק להרוויח זמן).³

בשנים האחרונות מסתמן שינוי בהיסטוריוגרפיה בכמה כיוונים. ראשית, ההיסטוריה של פלסטין ושל תושביה, הן בתקופה העוסמאנית הן בתקופת המנדט, נחקרת מעט יותר מנקודות המבט של ההיסטוריה החברתית והתרבותית (למשל, אל-חיות 2001; Doumani 1995; Ayalon 2004; Agmon 2006; Tamari 2009). וגם ההיסטוריה הפוליטית שלה נבחנת באופן מורכב יותר. כמו כן, מתרבים מחקרים המאמצים מסגרת פרשנית הרואה בכל מרכיבי החברה בפלסטין יחידת ניתוח אחת. גישה זו מדגישה שקיימות ביחידה זו כמה קהילות דתיות-אתניות ואף לאומיות שונות

2 תיאוריות המודרניזציה פותחו בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים. מטרתן של תיאוריות אלה הייתה להסביר את קצב קליטת השינויים הטכנולוגיים, הכלכליים, הפוליטיים והתרבותיים בחברות בעולם השלישי ואת מידת ההצלחה שלהם. תיאוריות אלה מבוססות על תפיסה ליניארית של התפתחות – ממסורתיות למודרניות, ועל ההנחה שהתהליכים שעברו על כמה חברות במערב אירופה מאז המהפכה התעשייתית הם הדגם שיש לחקות ולהעתיק למדינות העולם השלישי. ראו, למשל, ספרו של דניאל לרנר על השפעת תקשורת המונים על התרבות הפוליטית במזרח התיכון (Lerner 1958).

3 ביקורת זו אינה חדשה, ופורסמו כבר לא מעט מחקרים ביקורתיים המבוססים על גישות פרשניות רביזיוניסטיות, אך נראה כי אלה עדיין אינן העמדות הדומיננטיות בשיח ההיסטוריוגרפי.

זו מזו, גם אם המחקר מתמקד באחת מהן. גישה זו גם מחייבת חוקרים לבחון את מורכבות קשרי הגומלין בין הקהילות, ולא להניח מראש שהסכסוך הלאומי בדמותו המאוחרת והבלתי פתורה יצר מראשיתו הפרדה מוחלטת בין יהודים וערבים בכל תחום ובכל רובד של החיים (Lockman 1996; Bernstein 2000; Jacobson 2011). שינוי נוסף המסתמן בשנים האחרונות הוא ההתעניינות בתקופת מלחמת העולם הראשונה לאו דווקא מזווית הראיה של ההיסטוריה הצבאית, ועל רקע זה, התעניינות רבה יותר בחיי היומיום של התושבים בצל המלחמה המתמשכת (Jacobson 2011).

חקר תקופת מלחמת העולם הראשונה מפרספקטיבה שאינה צבאית מחזיר אותי אל השאלות שהעליתי בתחילת דבריי על השנים הספורות שבמהלכן נסוגו המנהל העוסמאני והצבא העוסמאני מפלסטין, וקציני המנהל הצבאי הבריטי כוננו את מה שיהפוך לשלטון המנדט הבריטי. המחקר הקודם שלי התמקד במערכת בתי הדין השרעיים העוסמאנים במאה התשע-עשרה 'הארוכה',⁴ ובעיקר בבתי הדין ביפו ובחיפה. המחקר בחן מקרוב את התרבות המשפטית של בתי הדין השרעיים בתקופה שנערכה בהם רפורמה ממושכת ביוזמת השלטון המרכזי, ושינויים בלתי מתוכננים רבים נוספים התחוללו בתוך בתי הדין ומחוץ להם (Agmon 2006). כמו חוקרים אחרים של תקופה זו בתולדות האימפריה העוסמאנית, עמדתי משתאה נוכח מה שלמדתי מהעדויות ההיסטוריות על הרצינות, על ההתמדה ועל העומק של מפעל הרפורמות העוסמאני, על תרבות הרפורמות והשינויים באימפריה, ועל הדרך שבה בתי הדין השרעיים, השופטים והפקידים, הפנימו את השינויים והשתתפו בעיצובם, הם וציבור הפונים אליהם.

השתאיתי ותהיתי – מה קרה לכל זה כאשר הגיעו הבריטים? מה נשאר ומה נמחה כאשר הסיטו הבריטים את בתי הדין השרעיים לשולי מערכת המשפט שעיצבו הם? מה היה חלקה של שגרת יומם של בתי הדין השרעיים, של הפונים אליהם ושל הסגל המשפטי והמנהלי שהמשיך לשרת בהם, בעיצוב השינויים שנעשו בבתי הדין באותן השנים? מי החליף את השופטים המכהנים שהגיעו מרחבי האימפריה העוסמאנית? האם הם נותרו בתפקידיהם והזדהו כמקומיים, או היו לשבויי מלחמה? וכיצד פעלו אנשי הסגל של בתי הדין שהיו ממוצא מקומי? האם היו הם לשופטים ושמרו על שגרת עבודה, או שמא אוישו המשרות האלה בדמויות חדשות מקרב העולמא הפלסטינים?

4 מבחינת התהליכים ההיסטוריים, המאה התשע-עשרה הסתיימה רק ב-1918, ואולי אף ב-1922, עם אישור כתבי המנדט (ובתורכיה עם החתימה על חוזה לוזאן ב-1923). את המושג 'המאה התשע-עשרה הארוכה' טבע ההיסטוריון הבריטי אריק הובסבאום (Hobsbawm). הוא טען שהמאה התשע-עשרה היא עידן בהיסטוריה של אירופה שהתחיל ערב המהפכה הצרפתית והסתיים במלחמת העולם הראשונה.

חיפוש התשובות לשאלות האלה ולרבות אחרות במחקרים על תקופת המנדט חזק בי את הרושם שהנתק ההיסטוריוגרפי בינה לבין התקופה העוסמאנית דורש הערכה מחדש. אשר לגורלה של מערכת בתי הדין השרעיים בתקופת המנדט הבריטי – התברר לי שמערכת זו לא נחקרה כלל, לפחות לא מנקודת המבט הסוציולוגאלית. פרספקטיבה זו רואה במשפט זירה חברתית ופוליטית, זירה שבה השופטים והמחוקקים אינם השחקנים היחידים, וכל פקיד זוטר ואדם מן השורה הפונה לערכאות או נקרא למסור עדות, גם הם שותפים בעיצובה. השאלות שמעלה נקודת המבט הזאת אינן עוסקות רק בלשון החוק, אלא גם, ואולי בעיקר, באופן שבו החוק מתקבל, מתפרש, מפגיש אנשים מכל רובדי החברה, ומעצב אגב כך הן את החוק והן את עולמם החברתי והתרבותי (Cotterrell 1998).

בנקודה זו התחברו השאלות שהעסיקו אותי בעניין בתי הדין השרעיים במעבר מהשלטון העוסמאני לשלטון הבריטי עם התהיות בעניין על אודות מעמדה ההיסטוריוגרפי של מלחמת העולם הראשונה וייצוגה כזוורה היסטורית. השראה לחיבור שתי השאלות האלה למחקר אחד קיבלתי גם מעבודותיה של אן סטולר על הארכיונים הקולוניאליים ההולנדיים, ובעיקר מספרה האחרון (Stoler 2009). סטולר היא אנתרופולוגית היסטורית החוקרת את הקולוניאליזם ההולנדי באיי הודו המזרחית ומתמקדת במפגש בין קולוניאליזם, מגדר וגזע. בשבילי, היסטוריונית ששאלות היסטוריות והשאלה איך חוקרים שאלות היסטוריות מעסיקות אותי באותה מידה, תובנותיה של סטולר בעניין הארכיונים הקולוניאליים הן תובנות מאירות עיניים. סטולר רואה בארכיונים הקולוניאליים עצמם זירה לעבודת שדה אנתרופולוגית-היסטורית. היא טוענת שהארכיון אינו אכסניה של מסמכים גרידא ושדרך ארגון הארכיון אינה רק עניין טכני. הארכיון, לפי סטולר, אינו רק מאחסן ידע, אלא גם מייצר ידע וקטגוריות לחשיבה ולמיון, ואלה מעצבות את המציאות הקולוניאלית. לפיכך, ההיכרות עם תהליכי האיסוף, הקטלוג, ייצור הטרמינולוגיה ופרסום הדוחות על הקולוניות ועל תושביהן, שעובדי הארכיונים הקולוניאליים עסקו בהם, וגם שגרת עבודתם, דרכי גיוסם והכשרתם של הפקידים האלה – היא היכרות עם המצב הקולוניאלי ועם תהליכי עיצובו במקום ובזמן נתונים. במילים אחרות, אנתרופולוגיה של הארכיון הקולוניאלי היא אנתרופולוגיה של המדינה הקולוניאלית.

ומה בין עיצוב דפוסי העבודה וקטגוריות המיון בארכיון הקולוניאלי, לבין השינויים בבתי הדין השרעיים כפלסטין במעבר מהשלטון העוסמאני לשלטון הבריטי? עניין אחד הקושר בין שתי הסוגיות האלה הוא הנחות העבודה שלי בנוגע להבנת שינויים היסטוריים. אני מכירה בכך שאירועים מסוימים עשויים להיות בעלי השלכות הרות גורל, למרות היותם קצרים וממוקדים מאוד בהשפעתם המיידית. אולם אירועים אלו אינם השינוי עצמו, בוודאי לא כולו, וגם תרומתם לשינוי 'הגדול', זו המצדיקה את

החשבתם להרי גורל, אינה עניין פשוט שאפשר לתחום לזמן התרחשותם. הנחת היסוד שלי היא שצורה, או קרע (rupture) – מושגים שגורים בשיח ההיסטוריוגרפי – הם מושגים זרים להבנה ההיסטורית. אירוע יכול להיות דרמטי וטראומטי, הוא עשוי לחולל מפנה היסטורי, אך תיאורו כקרע בהיסטוריה מבטא החפצה (reification) של מושג ההיסטוריה,⁵ ומשום כך הוא מטעה, לדעתי. לא רק שלא תיתכן הפסקה בהיסטוריה, אלא גם שינוי גדול, אפילו שינוי המסמן מפנה היסטורי, אינו נוצר בחלל ריק ואינו מתחיל מאפס: 'שום שינוי אינו אי' – כתבתי במקום אחר (Agmon 2004: 335), בפרפרזה על שירו הידוע של המשורר הבריטי בן המאות השש-עשרה והשבע-עשרה, ג'ון דאן (Dunne).

בניסיון להתחקות אחר תהליכי השינוי שעברו בתי הדין השרעיים במאה התשע-עשרה, חיפשתי מידע במקומות שבהם היה אפשר לבחון כיצד יישם הסגל המשפטי את החידושים, שעל פניהם נראו מפליגים. בדקתי כיצד פירשו פקידים בית הדין את החידושים, מה היה מקור הפרשנויות האלה, ומה היה הקשר שלהן לדפוסי העבודה שהיו שגורים בבתי הדין ולשגרת המפגשים בין אנשים שהגיעו אל בית הדין לבקש מזור משפטי או מנהלי לענייניהם, לבין המשפטנים והפקידים ששירתו בו. הנחתי הייתה שהחוזרים המנהליים שבהם נוסחו ההוראות החדשות ונשלחו מהמרכז האימפריאלי לבתי הדין 'לא דיברו בעד עצמם' – לא אל השופטים, הפקידים ועורכי הדין, בוודאי לא אל אנשים מן השורה שלא נחשפו אליהם ישירות, וקל וחומר לא אליי – היסטוריונית הקוראת אותם מחוץ להקשר המקורי שלהם. אף שהורו על שינויים, לא היה די בחוזרים אלו כדי לעשות שינויים, משום ששינויים אינם 'דברים' אלא 'תהליכים', ולכן הם מורכבים ודינמיים ויש להם שותפים רבים. משום כך, גם היסטוריונים אינם יכולים להסתפק בתוכנם של מסמכים כאלה כדי להכיר את השינויים שהתרחשו; עליהם להכיר את תהליכי הייצור של המסמכים האלה, את מוסכמות הכתיבה של יוצריהם, את קטגוריות הדיון המופיעות בהם, את משמעות המושגים המצויים בהם, את המסמכים האחרים ואת מוסכמות הכתיבה שהם מתכתבים אתם, ולא פחות חשוב – את כותבי המסמכים, הן כיחידים הן כקהילת שית.

בנקודה זו אני חוזרת לתוכנות של סטולר ביחס לארכיון הקולוניאלי. סטולר מדגישה כי את הארכיון הקולוניאלי (כמו את המדינה הקולוניאלית, או כל מוסד אחר) אין לחקור כאילו היה 'דבר', מסגרת נתונה, אלא יש לחקור את הדרכים שהוא נוצר ומשוכפל בהן על ידי האנשים שעובדים בו, על ידי דפוסי עבודתם, על ידי

5 החפצה (או חפצון) היא התייחסות למושג מופשט (היסטוריה, במקרה הזה) כאילו היה דבר קונקרטי, מוחשי, חפץ או יצור חי. הוראה נוספת של המושג היא התייחסות ליצור אנושי כאל חפץ, כאל אובייקט. בהקשר הנדון כאן אני משתמשת בהוראה הראשונה בלבד.

דרכי הטיפול שלהם במסמכים ועל ידי הזהויות המקצועיות והחברתיות שהם מגבשים במהלך עבודתם. התהליכים האלה הם היוצרים את המדינה הקולוניאלית ומאפשרים להעמיק את היכרותנו עם הדינמיות שלה. זו הגישה שהנחתה אותי במחקרי הקודם, וכעת, נוכח השאלות שהעליתי על השינויים שהתרחשו בבתי הדין השרעיים בתקופת המנהל הבריטי וסוגיית החיץ ההיסטוריוגרפי בין התקופה העוסמאנית לתקופה הבריטית, נעשו התובנות של סטולר רלוונטיות עוד יותר.

סטולר עוסקת בשאלות הנוגעות להבנת המצב הקולוניאלי. אמנם בעולם הגלובלי של המאה התשע-עשרה רווח השיח הקולוניאלי גם באזורים שלא נכבשו ישירות בידי מעצמה קולוניאלית, ואפשר להבחין בהשלכותיו גם על האימפריה העוסמאנית. אולם במפגש הראשוני שלי עם היסטוריית הכיבוש הבריטי של פלסטין והחלת המנהל הצבאי על האזורים הכבושים (OETA – Occupied Enemy Territories Administration), מנהל שהפך ב-1920 ממנהל צבאי למנהל אזרחי, עלה בכירור ההקשר הקולוניאלי, והביקורת הפוסט-קולוניאלית הייתה למסגרת ניתוח בלתי נמנעת בעבורי (אם כי לאו דווקא למסגרת היחידה). במסגרת זו, עבודתה של סטולר, הנמנית עם החוקרים הבולטים של הקולוניאליזם, תורמת תרומה נוספת. אמנם הרעיונות שהיא מציעה להבנת הארכיון הקולוניאלי מתרגמים בהקשר שאני עוסקת בו קצת אחרת, בין היתר, מכיוון שלמערכת בתי הדין השרעיים לא היה ארכיון מרכזי, וככל הידוע לי הנוהל העוסמאני שלפיו נשמרו המסמכים של כל בית דין בלשכת בית הדין, נותר על כנו גם בשלטון הבריטי. אולם הנחת העבודה הבסיסית של סטולר שמערכת כמו מערכת המשפט השרעית איננה 'דבר' ושכדי להבין אותה ואת השינויים שעברה יש לחקור את דרכי כינונה היוס-יומיות, מובילה אותי במחקרי הנוכחי.

לכך אני מצרפת הנחה נוספת: עם הסתלקות המנהל העוסמאני הצהירו הבריטים על כוונתם העקרונית להמשיך לקיים את מערכות המנהל שמצאו בפלסטין-ארץ ישראל כרציפות. אך בה בעת הם עשו בהן שינויים חשובים, נוסף על השינויים הבלתי נמנעים שהתרחשו בעקבות הנסיבות ההיסטוריות שהזכרתי בראשית דבריי. כל אלו הפכו את מערכת בתי הדין השרעיים לזירה שנפתחה לעיצוב מחדש. בעיצוב מחודש זה השתתפו רבים: פקידי המנהל הבריטי, אישים ממשפחות העילית הפלסטינית, משפטנים ופקידים במערכת בתי הדין השרעיים ואנשים ונשים מהקהילות המוסלמיות שבאו, כהרגלם מימים ימימה, בשערי בתי הדין השרעיים כדי להשתתף בהליכים המשפטיים שלהם. חקירת השינויים שהתרחשו במערכת בתי הדין השרעיים בחמש השנים שחלפו בין הכיבוש הבריטי לכינון המנדט מחייבת אפוא ניתוח של חיי היומ-יום של המערכת השרעית, לצד ניתוח יחסי הגומלין בין מוסדות ויחידים לבין המערכת השרעית. אני מצפה שניתוח רב-שכבתי זה יאפשר לי לומר משהו על הדרך שבה השתנו בתי הדין השרעיים ועל הדמויות והכוחות שהשתתפו בעיצוב השינויים האלה.

אם כן, במחקר שאני עוסקת בו בימים אלה, אני שואפת לבחון את עבודת בתי הדין השרעיים בשנים שמהכיבוש הבריטי ועד להכרזת המנדט (1917-1922) וללמוד על יחסי הגומלין בין הגורמים שעיצבו אותה. מוקד ההתעניינות שלי הוא חיי היום-יום של בתי הדין השרעיים בשנים האלה. אני מבקשת להכירם ולהעריך את השפעתם על השינויים שעברו על המערכת השרעית בתקופה זו, בעזרת ניתוח של כמה סוגי מקורות: רשומות בתי הדין; חוקים, חוזרים משפטיים והתכתבויות הנוגעים למנהל בתי הדין – תחילה, המנהל העוסמאני ולאחר מכן המנהל הבריטי, ולבסוף – 'המועצה המוסלמית העליונה', מנגנון מקומי שהוקם ביוזמת הבריטים, בין היתר כדי לנהל את מערכת בתי הדין השרעיים; דוחות והתכתבויות שהוחלפו בין גורמים מנהליים ופוליטיים מכמה מדרגים בקשר למערכת המשפט ולמעמדם ולדרכי ניהולם של בתי הדין השרעיים. אני מניחה שבתנאים שנוצרו בעקבות כיבוש הארץ חברו או נאבקו זה בזה כמה גורמים, שאף אחד מהם לא היה עשוי מעור אחד, על עיצוב מעמדה של מערכת בתי הדין השרעיים: משפטים זוטרים אך ותיקים במערכת, מי שהיו פקידים בדרגות שונות בבתי הדין, ובהם שופטים שרעיים שנשארו בפלסטין אחרי נסיגת הצבא העוסמאני, או שופטים ממוצא פלסטיני ששירתו במקומות אחרים וחזרו לפלסטין; עולמא ממשפחות העילית המקומית שהיה להם מעמד ותפקיד במערכת המשפט ובמערכת החינוך העוסמאנית, ואחרי הכיבוש הבריטי השתתפו בדיונים על עיצוב ההנהגה הקהילתית המוסלמית בשלטון הבריטי (דיונים שהובילו, בין היתר, להקמת 'המועצה המוסלמית העליונה'); אנשי מנהל בריטיים בדרגות שונות; וכמובן, הציבור המגוון של באי בתי הדין השרעיים, אשר בעצם פניותיהם אל בתי הדין אפשרו לבתי הדין להמשיך בשגרת יומם, ואף חיבו אותם לעשות כן.⁶ במסגרת המחקר ארצה לבחון את יחסי הגומלין בין הגורמים האלה, ולברר כיצד הם תרמו לעיצובה מחדש של מערכת בתי הדין השרעיים. כמה סוגיות בוערות עמדו על סדר היום של קציני המנהל הבריטיים מיד עם החלת המנהל על האזורים הכבושים (OETA). למשל, שאלת יישומו של 'חוק זכויות המשפחה העוסמאני' החדש, חוק שנחקק ופורסם באימפריה בדיוק בזמן שהצבא הבריטי כבש את פלסטין-ארץ ישראל (אוקטובר 1917), ולא הספיק להיות מיושם בבתי הדין השרעיים. דוגמה אחרת היא שאלת מעמדם של בתי הדין השרעיים במערכת המשפט הקולוניאלית שהבריטים בחרו לבסס על בתי המשפט הנזאמיים בלבד.⁷ ההחלטות בנושאים אלה היו

- 6 יש לזכור שגם בשלהי ימיו של השלטון העוסמאני הייתה היוזמה לפתיחת הליך משפטי או מנהלי תלויה בפונים לבית הדין מקרב האוכלוסייה. זו אחת התכונות ההיסטוריות שאפיינו פורום משפטי זה, והיא השתנתה, לפחות חלקית, רק במדינות הפוסט-עוסמאניות.
- 7 בבתי המשפט הנזאמיים היה אגף אזרחי ואגף פלילי. הם הוקמו במסגרת הרפורמות העוסמאניות ופעלו לצד בתי הדין השרעיים, כחלק ממערכת משפט אחת של המדינה העוסמאנית.

מן הסתם מקורר ללבטים ולמאבקים בין הגורמים שהזכרתי, ואני מצפה שההתחקות אחר תהליכי גיבוש ההחלטות ואחר יישומן בפועל תתרום תובנות נוספות על אודות השינויים במערכת בתי הדין השרעיים בתקופה הקצרה והמעצבת הזאת. כל אלה יאפשרו לי, אני מקווה, ללמוד גם משהו על אופיים של שינויים היסטוריים ב'רגעים היסטוריים' ועל טיבה של התקופה שההיסטוריוגרפיה הזניחה, ושל הערכת היכרות יותר טובה עמה תספק תובנות היסטוריות חשובות לא רק עליה עצמה, אלא גם על התקופה שקדמה לה ועל זו שבאה בעקבותיה.

ביבליוגרפיה

אל-חות, ביאן נויהד, 2001. 'אל-מראה אל-פלסטיניה פי אל-עשרינאת', בתוך: ג'ין סעיד אלמקדסי ואחרים (עורכים), אל-נסאא אל-ערביאת פי אל-עשרינאת: חדור והויה, בירות: תג'מע אל-באחת'את אל-לבנאניאת, 311-413.

- Agmon, Iris, 2004. 'Recording Procedures and Legal Culture in the Late Ottoman Sharia Court of Jaffa, 1865-1890', *Islamic Law and Society* 11: 3: 333-377.
- Agmon, Iris, 2006. *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, New York: Syracuse University Press.
- Ayalon, Ami, 2004. *Reading Palestine: Printing and Literacy, 1900-1948*, Austin: University of Texas Press.
- Bernstein, Deborah, 2000. *Constructing Boundaries: Jewish and Arab Workers in Mandatory Palestine*, Albany: State University of New York Press.
- Cotterrell, Roger, 1998. 'Why Must Legal Ideas be Interpreted Sociologically?', *Journal of Law and Society* 25 (2): 171-192.
- Doumani, Beshara, 1995. *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley: University of California Press.
- Jacobson, Abigail, 2011 (forthcoming). *From Empire to Empire: Jerusalem between Ottoman and British Rule*, New York: Syracuse University Press.
- Lerner, Daniel, 1958. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Glencoe ILL.: The Free Press.
- Lockman, Zachary, 1996. *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

איריס אגמון

- Stoler, Ann L., 2009. *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Tamari, Salim (ed.), 2009. *Mountain against the Sea: Essays on Palestinian Society and Culture*, Berkeley: University of California Press.